

Литвиненко А. І. Становлення професійної музичної освіти на Полтавщині (середина XIX – початок XX століття) // *Культура і сучасність: Альманах.* – Київ: ДАКККІМ, 2001. – № 1–2. – С. 82–90.

А.І.Литвиненко

м. Київ

СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ НА ПОЛТАВЩИНІ (СЕРЕДИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Динамічні соціокультурні процеси у Російській імперії другої половини XIX століття активно впливали на формування професійних засад музичної освіти через засвоєння європейського досвіду й водночас сприяли виявленню ряду її іманентних регіональних ознак, дослідження яких у площині культурологічних і музикознавчих аспектів є надзвичайно актуальним для сучасного українського музикознавства.

На Полтавщині середини XIX століття існувала досить розгалужена мережа навчальних інституцій, діяльність якої була, насамперед спрямована на розповсюдження музичного виховання в духовній та світській сферах і в цілому відповідала естетичним потребам тогочасного суспільства, де музична освіта, як атрибут шляхетності, не передбачала підготовки професіональних музикантів.

За винятком церковних освітніх установ (Полтавська духовна семінарія, Полтавське жіноче єпархіальне училище), де музика мала фахове спрямування і базувалася на професіональних засадах, музична освіта регіону через об'єктивні, і суб'єктивні причин переживала період свого допрофесійного розвитку, долаючи ряд суттєвих труднощів. Недосконала організація навчального процесу у загальноосвітніх закладах (відповідно до урядової постанови 1843 року) проявлялася у дискримінаційних акціях щодо мистецьких дисциплін: музичні

предмети навчального курсу не належали до обов'язкових; вчителі мистецтв були вилучені із числа штатних працівників. Викладання музики у приватних установах потерпало від проблем економічного характеру, зокрема, фінансових обмежень в утриманні учительського складу, у результаті чого традиційне викладання кількох різних за специфікою дисциплін одним педагогом суттєво позначалося на якості знань учнів.

Водночас музична підготовка у більшості тогочасних полтавських освітніх закладах перебувала на досить високому рівні завдяки професіоналізму викладачів, досвідчених учителів-музикантів, імена яких і сьогодні залишаються у колі визнаних. Наприклад, у Полтавському інституті шляхетних дівчат у 40–90-х роках працювали видатні чеські музиканти Алоїз і Венцеслав Єдлічки та учень П.І.Чайковського, талановитий музикант, піаніст, композитор, диригент і педагог, керівник синодальних регентських курсів (створених 1870 року у Полтаві) П.А.Щуровський; учителем співу Полтавської духовної семінарії був диригент, композитор і педагог, автор усесвітньо відомого “Заповіту” на вірші Т.Г.Шевченка Г.П.Гладкий; у Полтавському жіночому єпархіальному училищі з перших років діяльності закладу церковний спів викладав регент архієрейського церковного хору М.Корольов, а у 80-х роках – вихованець Полтавської духовної семінарії талановитий хормейстер І.Різенко; першими викладачами співу у Петровському Полтавському кадетському корпусі були знавці церковної музики М.Спаський і М.Андрієвський, а також вихованець Петербурзької семінарії військового відомства І.Скорута; музику і спів у Лубенській гімназії, директором якої був український етнограф, фольклорист і хоровий диригент Симонов, тривалий час викладав талановитий педагог-музикант А.І.Роменський.

Активна професіоналізація музичної освіти, започаткована у 60-х роках ХІХ століття відкриттям перших консерваторій та діяльністю Імператорського Російського музичного товариства, мала істотний позитивний вплив на

формування професійних засад музичної освіти у регіоні. Оскільки перші спеціалізовані музичні заклади на Полтавщині з'явилися лише на початку ХХ століття, процеси професіоналізації даного періоду суттєво впливли насамперед на роботу загальноосвітніх установ, які за своєю специфікою та чисельністю залучених до музики учнів вважалися “сподвижниками” у справі музичного виховання [4]. Робота загальноосвітніх установ у цьому напрямку поширювалася і набувала досконалості також у зв'язку з Наказом Міністерства Народної Освіти від 15 січня 1889 року "Про підвищення естетичного виховання у навчальних закладах". Наслідком якісних позитивних зрушень у викладанні музичних предметів стало належне програмове забезпечення музичних дисциплін, збільшення тривалості музичних занять, запровадження різних форм навчання.

Так, у Полтавському Кадетському корпусі, закладі із давніми стійкими музичними традиціями [9], у 90-ті роки обов'язковим стало проведення публічних іспитів з музичних дисциплін, а до учнівського хору і струнного колективу додалися ще й оркестри: духових інструментів і балалаєчників. Укладені програми іспитів засвідчують високий рівень музичної підготовки кадетів. Різноманітний репертуар, який найчастіше мав практичне застосування (виконувався також під час урочистих заходів, музично-літературних вечорів, практичних занять з військових дисциплін, гімнастики тощо) складався з популярних творів духовної, світської, народної музики. Обов'язковим атрибутом щорічних іспитів було виконання духовних творів. Деякі з них виконувалися усіма кадетами (на зразок Народного гімну): “Слався” М.Глінки; “Научи меня, Боже, любить”, “Летит быстрокрылое время” К.Вебера; “Как здоров да молод” В.Кашперова; церковні піснеспіви “Братья! Все в одно моленье”, "Христос воскрес", “Под твою милость” та інші. Особливої популярності у виконанні церковного хору набули: “Актовий гімн” В.Главача; “Легенда о Христе” П.Чайковського, “Иже Херувим” і “Сей день” М.Бортнянського, “От юности моей” О.Архангельського, “Хвалите имя

Господне" О.Кастальського, "Жаворонок" В.Каліннікова, "Утвердися сердце мое" М.Ипполитова-Іванова. Серед традиційних творів української й російської народної і класичної музики слід згадати "Ой, на горі василечки", "Ой, вийду я на вулицю" та "Закувала сива зозуля" П.Ніщинського; попури із російських і українських народних пісень.

У виконанні духового оркестру найчастіше звучали попури з опер і балетів відомих російських та зарубіжних композиторів: "Життя за царя", "Руслан і Людмила" М.Глінки; "Кармен", Ж.Бізе; "Травіата", "Бал маскарад", "Аїда" Дж.Верді; "Демон" А.Рубінштейна; "Лебедине озеро" П.Чайковського. "Гопак" і "Трепак" П.Саксаганського, "Шумка" М.Завадського майстерно виконувалися оркестром балалаєчників [13].

Професіоналізація музичної освіти даного періоду, спрямована передусім у світську сферу, істотно впливала і на розширення спектру музикування в духовних освітніх закладах. Зокрема, у Полтавському єпархіальному училищі у 80-х роках викладання гри на фортепіано здійснювалося силами кваліфікованих приватних музикантів, серед яких І.Єрбен (Празька консерваторія), М.Ю. Ліванська (Перша Московської гімназії), О.П.Швабе, (Полтавський інститут шляхетних дівчат). У 1892–1893 навчальному році крім фортепіанних занять розпочалося ще й викладання гри на скрипці (священик Корольов).

Високий рівень музичної підготовки у тогочасних освітніх закладах став визначальним для подальшої долі ряду вихованок, які обрали професію музиканта. За архівними даними, із 1082 учениць єпархіального жіночого училища (166 з яких світського звання) четверо продовжили навчання у консерваторії (одна з них – Н.Гуляєва – після закінчення Московської консерваторії викладала музику в Київському інституті шляхетних дівчат), п'ятеро через матеріальні нестатки і неможливість здобути вищу музичну освіту працювали приватними учителями музики і співів [1]. Вихованки інституту шляхетних дівчат після закінчення

навчання поповнювали здебільшого ряди викладачів приватних виховних закладів. Найталановитіші вступали до консерваторій Москви і Петербурга (Олімпіада Петрівна Путусова вступила до Петербурзької консерваторії, після закінчення якої 1880 року стала вихователькою Київського інституту шляхетних дівчат; Олександра Михайлівна Шейдерман, дружина українського письменника Панаса Мирного, після підвищення своєї кваліфікації у Харкові повернулася 1887 року викладачем у Полтавський інститут шляхетних дівчат) [17].

Діяльність загальноосвітніх полтавських установ для багатьох відомих вітчизняних музикантів і діячів культури стала надійною початковою ланкою їхнього подальшого професійного зростання. Зокрема, вихованцями Полтавського кадетського корпусу були: випускник Санкт-Петербурзької консерваторії, талановитий музикант, диригент, композитор і педагог, засновник і перший директор Полтавського відділення ІРМТ і Полтавського музичного училища ІРМТ Д.Ахшарумов (1864-1938); відомий музикант і композитор, учень М.Римського-Корсакова і Ю.Йогансена, автор ряду популярних симфонічних творів, романсів, опери “Міранда” М.Казанлі (1869–1916)¹. У Лубенській гімназії навчався талановитий композитор і музичний критик (випускник Варшавського музичного інституту) Б.Підгорецький (1873–1919). Вихованцем духовної семінарії був український музичний і громадський діяч, музикознавець, перший видавець часопису "Рідний Край" (Полтава, 1905–1907) Г.Маркевич (1849–1923). Як відомо, він здійснив вагомий внесок у розвиток музичної культури Полтавщини кінця ХІХ – початку ХХ століття спочатку як інспектор музики інституту шляхетних

---

¹ У своїй музичній діяльності М.Казанлі був палким прихильником і пропагандистом російської класичної музики. У Мюнхені, а потім у Берліні під його керуванням уперше була виконана опера М.Глінки “Руслан і Людмила”. 1899 року у Мюнхені М.Казанлі разом з видатними представниками російської класичної музичної школи М.Балакіревим, О.Танеєвим, М.Фріде брав участь у церемонії встановлення меморіальної дошки на будинку, де в останні роки жив і працював М.Глінка. Деякий час М.Казанлі працював музичним кореспондентом мюнхенських і берлінських газет. Його музична спадщина високо оцінювалась відомими музичними критиками – як російськими (Стасов, Ларош), так і німецькими (Порчес, Гренієг).

дівчат, а згодом – як власник прогресивного полтавського приватного видавництва "Книгарня"². Вихованкою інституту шляхетних дівчат була також відома українська письменниця Л.Яновська (1861–1933).

Активний розвиток музичної освіти у регіоні наприкінці XIX століття чи не найбільше стимулювала діяльність спеціалізованих приватних музичних установ. Серед найпопулярніших – музичні класи Феофанії Базилевич (почали діяти у Полтаві з 1896 року), та Золотаревської (засновані 1900 року у Кременчуці).

Особливе визнання у громадських музичних колах Полтавщини здобули музичні класи Ф.Базилевич, директором яких протягом 1898–1910 років був випускник Санкт-Петербурзької консерваторії, композитор, талановитий музикант, педагог і музичний критик Леонід Леонідович Лісовський (1866–1934). Викладання музичних дисциплін (фортепіано, скрипки, сольного співу, теорії композиції) у закладі здійснювали висококваліфіковані фахівці і талановиті музиканти. У класі гри на фортепіано працювали випускники Московської (А.Парижська, Ю.Стасюкова), Санкт-Петербурзької (С.Грекович), Паризької (Ю.Кошевська) консерваторій, а також піаністки донька А.Єдлічки Катерина Зайцева і вихованка Смольного інституту, дружина Л.Лісовського Варвара Лісовська. Гру на скрипці викладав вихованець Лейпцизької консерваторії А.Янкелевич. У закладі діяли також класи гри на духових інструментах та віолончелі, викладання яких забезпечували талановиті полтавські музиканти Штейнер і Зібада.

Дбаючи про належний рівень музичної підготовки учнів для свого фортепіанного класу Л.Лісовський ретельно укладав навчальні програми, диференціюючи музичні твори за ступенем труднощів, що, на його думку,

---

² У приватній друкарні "Книгарня" Г.І.Маркевича (діяла у Полтаві 1905–1918 роках) були надруковані "Заповіт" Г.Гладкого на слова Т.Шевченка (1909), афіші ювілейних вечорів і вистав Полтавського музично-драматичного гуртка, художні листівки, присвячені гетьманам і українським письменникам, літературні і драматичні твори І.П.Котляревського, Лесі Українки, Панаса Мирного, М.Л.Кропивницького, А.Ф.Кашенка.

забезпечувало б поступове зростання професійної виконавської майстерності піаністів [5.] Найбільш сумлінні учні захочувалися нотною літературою (творами М.Клементі, Й.С.Баха, В.А.Моцарта, Л.Бетховена Ф.Шуберта, Ф.Мендельсона).

З ініціативи Л.Лісовського у школі традиційним стало проведення музичних свят, які проходили за участю учнів і викладачів навіть улітку.

Прогресивною формою навчання були також закриті музичні вечори, під час яких наставники демонстрували своїм вихованцям приклади власної виконавської і сценічної майстерності і водночас широко пропагували найкращі твори композиторів-класиків та сучасних митців. У виконанні піаністів звучали прелюдії і фуґи Й.С.Баха; симфонії В.А.Моцарта (g-moll), Л.Бетховена (D-dur), Р.Шумана (d-moll); сонати Л.Бетховена, Д.Скарлатті, Е.Гріґа; а також твори Ф.Шопена, Ф.Ліста, Ф.Мендельсона, П.Чайковського, А.Рубінштейна, Ц.Кюї, М.Балакірева, А.Лядова [5].

Спрямовуючи свою діяльність у русло розвитку традицій вітчизняного музичного мистецтва і водночас засвоюючи здобутки європейської культури, заклад відіграв позитивну роль у підготовці професійних музикантів у регіоні.

Як бачимо, істотних протиріч між традиціями орієнтації розвитку музичної освіти провінції на столицю (насамперед, на консерваторську освіту) і обмеженими можливостями периферії, які найчастіше проявлялися у недостатній кількості кваліфікованих професійних педагогічних та учнівських кадрів, на Полтавщині не існувало. Загалом музична діяльність освітніх установ регіону другої половини ХІХ століття заклала надійні підвалини розвитку професійної музичної освіти у наступний період.

Початок ХХ століття (“срібний вік” імперської культури) характеризувався бурхливим розквітом і стрімким національним відродженням усіх мистецько-культурних сфер суспільства, визначальна роль серед яких належала музичній освіті. На Полтавщині у цей період значно активізувалася діяльність Полтавського

відділення ІРМТ (засноване 1898 року), відкрилися музичні класи (1902), у 1904 році реорганізовані у музичне училище, розгорнулася робота Полтавського товариства камерної музики (з 1909 року), значного розвою набули приватні заклади музичної освіти. У Полтаві 1903 року активно діяли фортепіанні класи А.І.Душкової-Левітіної (теорію музики і сольфеджіо викладав випускник Санкт-Петербурзької консерваторії М.А.Ажинський); музичні курси В.С.Навроцької-Долматової, які забезпечували кваліфіковану підготовку учнів до вступу у консерваторію. Виконавці-інструменталісти навчалися на курсах скрипкової гри випускника Варшавської консерваторії І.Гольденберга і у класах гри на народних інструментах (гітара, балалайка, мандоліна, домра) І.С.Воронеля.

Чимало українських музикантів здобули освіту у музичній школі випускниці Санкт-Петербурзької консерваторії, учениці А.Лядова В.Нейфельд-копецької (серед викладачів – висококваліфіковані фахівці: вокалістка М.Денисенко; інструменталісти М.Ажинський, К.Копецький, К.Лішка.

Сторінки місцевих періодичних видань ("Полтавский вестник", "Полтавские губернские ведомости") вміщували велику кількість приватних оголошень з пропозиціями уроків музики: піаністки з дипломом "свободного художника" Н.Парижської; скрипаля, викладача з вищою музичною освітою І.Гольденберга; досвідченого вокаліста Ф.Левицького, який під час літніх канікул у себе вдома проводив уроки співу і мізансцен.

Вирішальне значення у становленні професійної музичної освіти на Полтавщині мала діяльність музичних класів, згодом музичного училища ІРМТ. Талант і організаторські здібності директора Д.В.Ахшарумова, а також висока кваліфікація викладачів – Г.Бергера, Р.Таманті, Ф.Левицького, В.Діковської, М.Денисенко, Я.Гегнера, З.Волинського, К.Копецького, О.Єрофєєва – забезпечили належну організацію навчального процесу та відповідний професійний рівень

підготовки спеціалістів, що дозволило у 1917 році порушити питання про реорганізацію училища у консерваторію [2].

Мистецька діяльність професійних і загальноосвітніх установ Полтавщини цього періоду загалом була частиною бурхливого процесу музично-культурного відродження. Регіональні особливості розвитку цієї галузі зумовлювалися характером освітніх закладів і широким колом діяльності професійних музикантів, які працювали одночасно у загальноосвітній та професійній сферах, поширюючи музичну освіту через власну педагогічну практику і концертну діяльність. Наприклад, Л.Лісовський досить вдало поєднував викладання музики у своїй приватній школі і в інституті шляхетних дівчат, де служив інспектором, і водночас брав участь у симфонічних зібраннях Полтавського відділення ІРМТ як музичний критик і піаніст. Переважна більшість викладачів його музичної школи (К.Зайцева, Ю.Кошевська, С.Грекович, Ф. Попадич) викладали музику в інституті шляхетних дівчат і були активними учасниками Полтавського товариства камерної музики. Викладачі музичного училища були членами ІРМТ і водночас на приватних засадах викладали музику у загальноосвітніх навчальних установах, де організовували численні культурно-мистецькі заходи.

Стрімкий розвиток музичного виховання на Полтавщині цього періоду був нерозривно пов'язаний з активізацією концертного життя регіону, значну роль у якому відіграла висока громадська активність передових полтавських музикантів. Про професіоналізацію музичної освіти свідчать і програми музичних заходів, лекцій-концертів, ювілейних авторських вечорів з нагоди пам'ятних дат вітчизняних і зарубіжних музикантів та діячів культури: А.Аренського і М.Гоголя (1902), А.Глазунова і Е.Гріга (1907), Ф.Мендельсона (1909) та інших.

Визначним явищем у мистецькому житті Полтавщини була діяльність симфонічного оркестру музичного училища під орудою Д.Ахшарумова. Колектив, у якому поряд із музикантами-початківцями працювали професійні виконавці,

служував своєю творчою лабораторією у підготовці майбутніх музикантів-спеціалістів. Високий рівень виконавської майстерності, активна пропаганда найкращих зразків класичної та сучасної вітчизняної і зарубіжної музики, досвід гастрольної практики забезпечили симфонічному колективу необхідні умови для відкриття на його основі Полтавського оперного театру (1919).

Загалом музична освіта на Полтавщині (в усьому розмаїтті своїх напрямків) складала невід'ємну частину мистецько-культурного життя регіону; перебуваючи під впливом складних соціокультурних процесів, була вагомим культуротворчим чинником прогресивного розвитку вітчизняної музичної культури другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дадцатипятилетие Полтавского епархиального женского училища (материалы для истории училища). – Полтава: Типолитография Л.Фришберга, 1894. – 271 с.+ табл.
2. ДАПО: Ф.974, оп. 2, спр. І., арк. 22.
3. Жураковский Г. Из истории просвещения в дореволюционной России. – М.: Педагогика, 1978. – 160 с.
4. Корганов В. Преподавание музыки в общественных учреждениях // РМГ. – 1890, № 35. – С. 813.
5. Інститут рукописів НБУ. – Ф. І. од. зб. 39636.
6. Мазанов П. Полтавский институт благородных девиц. 1818 –1898. Архивные справки. – Полтава, 1899. – 324 с.
7. Митці України: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В.Кудрицького. – К.: Українська енциклопедія, 1992. – 848 с.
8. Отчет Полтавского общества камерной музыки. Сезон 1910–1911. – Полтава, 1911; Сезон 1911–1912. – Полтава, 1912.

9. Павловский И.Ф. Исторический очерк Петровского Полтавского кадетского корпуса (1840 – 1890). – Полтава, 1890. – 123 с.
10. Павловский И. Полтава в начале XIX века – Вып. I. – К., 1902.
11. Полтавщина: Энциклопедичний довідник / За ред. А.В.Кудрицького. – К.: Українська енциклопедія, 1992. – 1024 с.
12. Павловский И. Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. – Полтава: Издание Полтавской ученой архивной комиссии, 1914. – 294 с.
13. Ромашкевич А. Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса. 1906–1916: В 8 кн. – Полтава. 1906 – 1916.
14. Семенов Д. Епархиальные женские училища за первое пятидесятилетие их существования // Русская школа. – 1893. – № 9–12.
15. Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава, 1915. – Вып. XII. – 168 с.
16. Финдейзен Н. Очерк деятельности Полтавского отделения Императорского русского музыкального общества за 1899 – 1915 гг. – Полтава, 1916. – 315 с.
17. Шамаева К. Музыкальное образование на Украине в первой половине XIX века. – К., 1992. – 187 с.